

А 1006
11920к

ОМЖАО

СҮЛЕЙМЕНОВ

Таңдамалы
туындылары

«Өлең — сөздің патшасы...»

Абай

Л 2006/11920К

ОЛЖАС СҮЛЕЙМЕНОВ

Таңдамалы
туындылары

ӨЛЕҢДЕР

Аударған

Қадыр Мырза Әли

Алматы

«Жібек жолы»
2005

ББК 84 Каз 7-5

С 90

*Қазақстан Республикасы Мәдениет,
ақпарат және спорт министрлігі Ақпарат және мұрағат
комитетінің бағдарламасы бойынша шығарылды*

С 90 Сүлейменов О.

Таңдамалы туындылары. Өлеңдер / Ауд. Қ. Мырза Әли. — Алматы: Жібек жолы, 2005. — 368 бет.

ISBN 9965-759-19-7

Көрнекті ақын, Қазақстанның халық жазушысы, мемлекет және қоғам қайраткері Олжас Сүлейменовтің екі томдық туындылар жинағының бірінші томына таңдаулы өлеңдері енді.

Басылым ақынның туғанына 70 жыл толуына орай жарық көріп отыр.

С 4702250202
430(05)–05

ББК 84 Каз 7-5

ISBN 9965-759-19-7 (1-т.)

ISBN 9965-759-18-9

© Сүлейменов О., 2005

© Мырза Әли Қ., аударма, 2005

© «Жібек жолы», көркемделуі, 2005

ҚҰБЫЛЫС

Орыс тілінде көркем шығарма жазатын өзге ұлт өкілдері аз емес. Азаяр түрі де көрінбейді. Он сегізінші ғасырдың алғашқы жартысында молдаван Антиох Кантемир бастап берген осынау бір өміршең дәстүрді неміс халқының ресейлік дарынды өкілдері Иван Хемницер, Каролина Павлова және Лев Мей іліп әкетіп, кейінірек осы салада литван Юргис Балтрушайтис, армян Мариэтта Шагинян, грузин Ираклий Андрониковтардың біраз жемісті еңбек еткендері белгілі. Сондай-ақ Георгий Поженян, Булат Окуджава, Фазыл Искандер, Роман Солнцев (Ринат Суфиев), Инна Кашежева, Раим Фархади... тәрізді орыс тілінде бір емес, бірнеше елең кітаптарын жазған тегеурінді топ, бірі — армян, бірі — грузин, бірі — абхаз, бірі — татар, бірі — қабарды, бірі — өзбек болғандықтарына қарамай, орыс әдебиетінің кәдімгі өз өкілдері есептеледі. Осы тағдырлас ондаған автор ішінде, қазақша елең жазбаса да, өз ұлтының ақыны болып бөлектеу аталатын жалғыз ғана Олжас Сүлейменов. Бұл анықтаманы «Айналайын» атты мақаласында алғаш рет ашып айтқан және кесіп айтқан Леонид Мартынов болатын-ды. Мен өзім де сондай пікірдемін. Бірақ пікірді айта салу бар да, дәлелдеу бар...

Дала ғой бұл,
Дала ғой бұл сыралғы:
Бірде буаз,
Бірде қысыр бие — тың.

Қондыр бізді арғымаққа,
Әйтпесе
Тізелер де талып кетті малдастан.

Ақ сорпа ғып арғымағын көңілдің.
Арғымақ ерні тұратын түсіп,
Салбырап.

Түн ортасы,
Ақ жаңбыр тоқтағанмен,
Тамшылары барады тық-тық басып.

Бұл — бүкіл болмысы, бүкіл кәсібі төрт түлік малмен, әсіресе жылқы малымен, көбіне-көп арғымақтармен тығыз байланысты болған дала халқы, жауынгер елге ғана тән бедерлі бейнелер мен солардың көздері көбірек көріп, көбірек байқайтын құбылыс-көріністер.

Жанар-күннің
Қаршыға
Қарашығы секілді.

Жүнін жұлған қырғи — менің жүрегім.

Сен ақ қоян болған кезде,
Қып-қызыл
Түлкі болып қараса күн пайымдап.

Бұл — негізгі тірлігі табиғатпен тығыз байланысты, демек, аңшылықпен барынша біте қайнасқан саятшыл халық қана алдымен аңғарып, алдымен жырға қосар сахара суреттері. Мәселе ақынның тек осылай жазуында ғана емес, солай жазу үшін солай көре білуінде. Бұл жердегі көз — қырағы қырдың көзі.

Бір ғажабы, автор даланы ғана далалықтың көзімен көріп қоймайды, қаланың өзіне де қыр тұрғыны болып қарайды.

Тұмсығындай қасқырдың
Көкке қарап
Қу мұнара ұлиды жалынышты.

Бұл мұнара, әрине, осы заманның мұнарасы емес, көне заман сілемі — қу мұнара. Тұмсығын көкке қаратып ұлуы, итше ұлымай қасқырша ұлуы, қасқырша болғанда да жалынышты ұлуы тегіннен тегін дей алмаймыз... Міне осы тұстан біз Олжас поэтикасының екінші тамырына тап боламыз. Ол — тарих.

Төңкерілген қазандай оба-дөңдер.

Жұлдызды көк төбеннен төңкерілген
Шұрық тесік ұқсайды дулығаға.

Ай сәулесі қанжарындай батырдың.

Бұл, әрине, таза тарихтың өзі емес. Оған сәл кейінірек тоқталмақпыз. Ал әзірше ақынның сөздік қорына, оның замана түкпірлеріне тереңірек көз жіберетін тарихи дүрбісіне, бейнелеу құралдарына ғана мүмкіндігінше назар аударып отырмыз. Әр дәуірді сол дәуірдің өз бояуымен суреттеу — шын дарынға тән қасиет. Өзге тілде жаза отырып, өз ұлтының өкілі болып қалу — тіптен ерекше құбылыс... Кейбір сәттерде Олжас шығармаларының өзі «Игорь жасағы туралы жырды» еске салғандай болады. (Ақынның болжамы бойынша ол дастанның авторы екі тілді қатар білгенге ұқсайды.)

Скажи негромкое:
Жаным, аз тэ обичам.
Поддай мне руку,
есть у нас такой обычай.

Алку не спеша отстегнула.

Осы екі үзіндідегі ерекше екі сөзге айырықша назар аудару үшін мысалдарды ана тілімізге аудармай-ақ, әдейі түпнұсқа күйінде ала тұруға тура келді. Әйтпесе қазақша шумақтағы қазақ сөздері орысшасындағыдай бірден дараланып, көзге бірден түсе қоймас еді. Қысқасы, осы үзінділердегі «жаным» мен «алқаның» орыс тілінде баламалары жоқ емес. Бар, әрине. Бірақ соларды автор әдейі қазақша күйінде алып, сол арқылы өз жырына ұлттық өң, ұлттық сипат беріп отыр. Тіпті орысша айтып отырып та кейде Олжас кейбір қазақы ұғымның ұлттық реңін сақтай біледі.

Налей-ка, отче, синего чаю.

Әдетте қазақ жасылдың өзін көбіне-көп жасыл демей, көк деп атай береді. Жасыл теректі көк терек, жасыл шөпті көк шөп, жасыл шапанды көк шапан деп айтуға әбден әдеттенгенбіз. Соның бірі жасыл шай. Қазақ оны да, жасыл шай демей, көк шай деп кеткен-ді. Соны жақсы түсінген Олжас, орыс тілінде оның

«зеленый чай» делінетінін біле тұра, жоғарыдағы үзіндіде «синий чай» деп отыр. Демек, автор айналадағы өмірді қазақ боп көріп қана қоймайды, қазақша қабылдап, қазақша ұғынып, соның арқасында өз ана тіліне баяғыда айналып кеткен орыс тілін қазақы ерекшеліктерге қызмет еткізе біледі.

Осы көркемдік арсеналдардың өзімен-ақ біраз жерге барып қалуға болар еді. Бірақ табиғатынан шыншыл, алды-артын бірдей бақылап, қашанда қырағы болуға әбден машықтанған парасатты дарын, басқа да суреткерлік мүмкіндіктер толып тұрғанда, өзін-өзі бір ғана ұлттық шеңбермен құрсап тастауды ол о бастан құп көрмеген. Жиырмасыншы ғасыр поэзиясын, әсіресе жиырмасыншы-отызыншы жылдардағы орыс поэзиясын, оған қоса әлемдік өлең-жырды тәптіштей тексеріп, өнер жолындағы екінші баспалдақ — халықаралық биіктікке ертерек қанат қағуды дұрысырақ деп тапқан. Оның ұлттық өрнектегі алғашқы айқын суреттері ғылыми-техникалық прогрестің қым-қиғаш жаңа оюларымен байи бастады. Дәлірек айтар болсақ, күрделене түсті.

Гүр-гүр етіп,
Кіреді аспан әйнектен.

Терең құдық — бұл өзі
Жерге қаққан дәу дүрбі.

Сен Атлантида бір кезде мұхит жұтқан,
Сүңгуір боп көшенді аралаймын.

Байқайсыз ба, өлеңдердің объектісі де және оны бейнелейтін, бейнелеуге тиіс сөз бояулары да біртүрлі өзгеріп сала берген сияқты. Уақыт та, заман да басқа. Сондықтан ба, ақын қолтаңбасында, автордың өміртанымында сәл-пәл үргедек сақтық байқалады. Иә, бұл небары поэтикалық барлау ғана.

Телетайп — жүрегің не біледі?

Сынық бұтақ
Құлап түскен биіктен
Альпинистің жансыз қолы тәрізді.

Кенияның жалауын жамылғанда
Аумайды екен тас мүсін футуристен.

Қолыма алып таудың рейс-федерін.

Жоғаласың содан соң
Қайта сіңіп
центрифуга,
микроскоп арасына.

Мәселе тек телетайп, альпинист, футурист, рейс-федер, центрифуга, микроскоп сияқты осы заман әкелген әрқилы атауларда ғана ма?! Әрине, олардың өлең-жырға баса-көктеп, кимелеп кірулерінің өзі үлкен қоғамдық, әлеуметтік өзгерістердің айқын нышаны. Ал оларды өз еркімен бейнелеу құралдарына айналдыру — ақындық принцип, көркемдік кредо.

Бұл өмірде түзу нәрсе —
Жалғыз-ақ
Шексіздікке бағытталған Пи ғана.

Бұл тармақтарды екіншісіне түсінікті деу қиын енді. Бірақ өңгелер түсінбейді екен деп, өмір ағымына қарсы жүру, ғылыми-техникалық прогрестен көркем сөз өкілі ретінде бас тарту тіптен дұрыс болмас еді. Пи дегеніміз — шартты түрде гректердің «П» әрпімен белгіленетін шеңбердің диаметріне қатынасы. Күрделісі күрделі, әрине. Әйтсе де, күрделі ой, күрделі пікір, күрделі құбылыстар өздеріне лайық күрделі теңеулерді де керек қылатын болулары керек.

Қайткен күнде де, Олжасты Олжас, оны заманымыздың озық ақыны етіп тұрған басты бір белгі — міне осы. Тамыры — туған ұлтында, ұшар басы — замана биігінде... Қазақ оқырманы оның топырағына үңілсе, орысша оқитындар оның жайылған жапырағына көз тігеді. Біреуінің қалтқысыз қабылдағанын екіншісі кірбіңсіз қабылдай бермеуі де мүмкін. Олжастың аты-жөнін жақсы білетін жалпы жұртшылықтың бәрі бірдей Олжас өлеңдерін тең түсінеді десек, ағаттық болар еді.

Рас, Олжас тілге ғана емес, көңілдің өзіне ә дегеннен қона кетпейтін ғылыми-техникалық атауларды жетіскеннен пайдаланбайды, қажеттіліктен, кейде тіпті мұқтаждықтан пайдаланады. Жұмыр да жатық шымыр жолдар ішінде бұлтиып бөлек тұрмасын деп, ондай оғаштау оқыс сөздерді өздері тектес, немесе дыбыстас, үндес екінші бір сөздермен бауырластырып, жымдастырып, кейде тіпті некелестіріп жіберуге қатты әрекет етеді.

Балладаныз быламық боп,
Кемпірлер
Блокпенен жоғарлайды Блокқа.

Танк болып тапта жапон танкасын

тәрізді ойнағы каламбурлар кейде замана адресіне бағышталған
ащы мысқылға, қышқыл кекесінге айналады.

«Цивилизін» «сифлис» боп шығады —
Арабтардың тілі де бір,
Ән де бір.

«Кастрид» деп,
Қысып ұстап көмейді,
Енді қандай ет берсең де жемейді.

Бұл үзінділердегі «цивиліз», «сифлис», «кастрид» (гастрид) сияқты «тәрбиелі» құлақтарға бірден түрпідей тиетін сүйкімсіздеу сөздерді, кедір-бұдырын тегістеп, аударып-ақ жіберуге болатын еді, аудармадық. Қазақша баламаларын таппағаннан емес. Кейде табылып та қалады. Аудара қалған жағдайда өлеңнің кілтифаны қылат етіп қолдан шығып-ақ кеткелі тұр. «Civilis» латын тілінде азамат, азаматтық мәнді берсе, «цивилизация» қоғамдық дамудың деңгейін білдірмей ме?! Ал автор сол деңгейіңізді әдейі «сифилиспен» ұйқастырып қойса (кейіпкердің аузымен, әрине), тегіннен тегін емес. Дәл қазір, бүгінгі таңда, жиырма бірінші ғасыр өркениеті замана індетіне айналған СПИД-пен ұштасып жатса, сифилисіңіз сөз болып па тәйірі!..

Ал енді доңыздың етін жеп қойған діндәр қарттың аузына гастрид сөзін «кастрид» етіп, өңін айналдырып салу арқылы, автор бүгінгі молдаларды барынша әжуа қылады. Оларды молда емес, рухани мәтек етіп көрсетеді.

Әрі оқып, әрі аудара жүріп, ширек ғасыр ішінде байқаған бір нәрсем — Олжас өлеңдеріндегі астарлы мысқыл. Өзіл емес, кісі өлтіретін кәдімгі ащы кекесін.

Қаламақы төленбесе,
Ол жырды
Қатыны да түсінуден қалады.

Сен құдайдан тудым дейсің,
Надандар
Өзі, сірә, туа ма екен тектіден!

Қол соғады түсінде халық саған,
...жатса біреу аулада кілем қағып.

Салынды әйнек,
Құлап түсті үй бірақ.

Мимырт ұлу ойлайды
Жүйткіп шауып келем деп.

Бір жылқы бар әр адамның күшінде,
Философ бар әр есектің ішінде.

Әр өлеңнен амалсыз үзіп-жұлқып, суырып-суырып алған суыртпақ мысалдар біреуге түсінікті, біреуге түсініксіз шығар. Ал, менінше, алды-артынсыз, осы тұрғандарының өзінде тотияйынның қою ерітіндісіндей тамған жерін ойып түседі-ау, ойып түседі!.. «Бесік жырын тышқанның» («Серая мисс») ұқыпты оқысаңыз, тұтас жатқан жалпақ сатира әлеміне тап боласыз. Ана тышқан бала тышқанға өз күйінішін былай деп жеткізеді:

Ақ сұңқарым,
Айыптымын мен саған.
Ауырлық бар,
Қиындық бар қаншама!
Алып келдім дүниеге,
Тышқанға
Тіршілік жоқ мысықтардан самсаған.

Айналайын,
Көп қасірет,
Көп қайғы.
Мысықтарды мысық қана таппайды.
Қойдың өзі қой дегенге қарамай,
Мысық тауып,
Мысық болып қаптайды...

Әттең, елу шақты өлең тармағынан тұратын осы бір удай зәрлі туындыны түгелдей мысалға келтіруге мақаланың көлемі

көтермейді. Бірақ осы екі-ақ шумақ үзіндінің өзінде қаншама астар, қаншама запыран жатыр!

Ақын туралы пікірді сен айтсаң да, басқа айтса да, айттырып отырған, айтуға мәжбүр қылып отырған — сол ақынның творчестволық құдіреті болуға тиіс. Мақтағың келсе де, даттағың келсе де, талант табиғатына тән емес нәрсені әдейі ұлғайтып көрсету — әдеби әділдікке үйлеспейді... Олжас өлеңдерін оқып отырғанда:

Жалған теңге шын теңгені күндейді.

Ана сүті арамдыққа суарса,
Сиыр сүті ала алмайды сені емдеп.

Доныздау болмай болмайды
Дүлейлеу болғың келсе егер.

Албастысы болады әсте әр үйдің.

Титтей қате — мәңгілік,
Сәл-сәл бояу — шеберлік...

сияқты қанатты сөзге айналып кеткелі тұрған ойлы оралымдар күтпеген жерден оқыс бой көрсетіп отырады. Бірақ Олжастың бүкіл жырлары осындай мақал-мәтел іспетті нақыл сөздерден тұрады деп тұжырымдау сәл орынсыздау болар еді. Ойшылық оған жат емес. Сөйте тұра ол, негізінен, суреткер ақын. Шын мәнінде сөз суреткері.

Қай заман, қай елдің ақыны болмасын, оның көркемдік әлемі туралы әңгіме, сайып келгенде, шеберлік жайындағы әңгімеге барып тірелмек. Дарынның барын, не жоғын анықтауға болады. Бірақ дарын өлшенбейді. Өлшенетін, меніңше, шеберлік қана!

Шеберлік! Өзіне өзі әрең сыйып тұрған аса үлкен ұғым. Онда шек жоқ. Өнерпаздың соры да сонда, бақыты да сонда. Сорың — ешқашан түбіне жете алмайсың. Бақытың — қанша жүре алсаң, сонша мүмкіндігің бар. Көкжиек. Көкжиек. Көркемдік көкжиегі.

Иә, шеберлікке дауа жоқ. Нағыз ағаш шебері, басқа құралдарды былай қойғанда, батпандай балтаның өзімен түйін түйіп, оймақтай дүние жасап бере алады.

Бүкіл өнердің тегі бір. Олардың бәрі Дарын мен Шеберліктен тұрады.

Көркем әдебиеттің құралы да — сөз, материалы да — сөз. Сөзді сөзбен шабады. Сөзді сөзбен жонады. Сөзді сөзбен оймыштайды. Қажет десеңіз, сөзді сөзбен күйдіреді.

Сөзде түбір мен жұрнақ, жалғау мен шылау ғана емес, әрбір дыбыс, әрбір әріп өзіне лайық белгілі бір жүк көтеріп тұруға тиіс. Иә! Иә! Басқаларын былай қойғанда, бір ғана әріптің өзі мәселе шешеді кейде...

«Қыш кітабында» сәл ғана көрініп, содан кейін мүлдем мәңгі ғайып болатын өткінші егіз кейіпкер бар. Екі кейіпкер — екі кемеңгер.

Арем. Базар.
Күн балқытқан қойтасты.
Бір екі ми
Айқасудай айқасты.
Бірі — үндіс А-брахм сидиған,
Жас болса да,
Ағартпаған жай шашты.

Брахм-А.
Ол — иудей болатын...

Бір мықтының аты — А-брахм, екінші мықтының аты — Брахм-А. Бұлар өзі қайдан шыққан, неғылған кейіпкерлер? Оның бәріне жауап беріп жатуға дәл қазір мүмкіндік жоқ. Мақаланың көлемі көтермейді. Қазіргі мәселе олардың затында болмай, атында болып отыр. Неге А-брахм? Неге Брахм-А? Ең бастысы: неге Брахм? Неге ол, мысалы, Асан емес? Оны да А-сан және Сан-А деп екіге жіктеуге болар еді ғой. Болуын болады, әрине. Бірақ, мәселе жалғыз жіктеуде ғана ма екен?! Мәселе, меніңше, таза Брахмның өзінде. Және оның алдына А қоссаң, А-брахм (Аб-рахм) болатынында.

Брахм — санскрит тілінде брахманизм мен индуизмнің негізін қалаушы үш құдіреттің бірі. Ал философтар болса — ақылдың пірі. Демек, басқа сөздерге яки басқа есімдерге қарағанда, дәл осы арада Брахмның правосы молырақ. Ол қатардағы жай ғана әбеқоңыр сөз емес, ішкі мазмұнға әбден бай философиялық ұғым. Бұл — біріншіден. Екіншіден, жана ғана айттық, оның алдына А қоссаңыз — Абрахм яки Таяу Шығыстың көне тұрғыны болып шыға келеді. Демек, бір философ ежелгі Үндістаннан болса, екінші

философ көне цивилизацияның алғашқы бесіктерінің бірі — әлгі айтқан Таяу Шығыстан. Таза дыбыстық немесе есім тұрғысынан келгенде А-брахмды Иудеяның, ал Брахм-Аны Үндістан өкілі жасау керек сияқты. Бірақ автор, біле тұра, әдейі олай істемеген...

Мұның бәріне бірдей қатардағы қарапайым оқырманның мән беріп жатпайтыны рас. Алайда екіншісі бірі мән бермейді, екіншісі бірі түсінбейді екен деп астарсыз шығарма жазуға бола ма?!

На озерах Кургальджино
августовская кутерьма, —

деп басталады ақынның бір өлеңі. Барынша сәтті жазылған жыр. Аударғанда да мен оны сүйсініп аударғанмын. Бірақ мысалға қазақшасын алмай, түпнұсқасын алуға мәжбүр болып отырмын. Баршамызға аян: бүкіл қазақ бұл көлді Қорғалжын көлі дейді. Ал автор оған «о» қосып, «Кургальджино» жасаған. Неге? Неге, бәсе? Оған Леонид Мартынов былай деп жауап береді. Жоғарыдағы мысалымыз секілді ұстаз ақынның сөзін де аудармай сол күйінде алғанды мақұл көрдік. «...в стихах Олжаса Кургальджин превратился в Кургальджино. Мы, русские, мы, славяне, приняли в свою поэтическую речь, как это правильно отметил Олжас в своем исследовании о «Слове о полку Игореве», кое-что от тюркского Востока. А вот теперь казахский поэт отметил в своих стихах русское восприятие названия казахского озера. Озеро — значит «оно», не Кургальджин, а Кургальджино».

Бұдан, әрине, Қазақстанның кез келген өзен-көлінің соңына «о» әрпін қоя беру керек деген қорытынды шықпаса керек. Мәселе әр тілдің өз қасиетін, өз ерекшелігін терең түсініп, тиімді пайдалана білуде... Бұл — бұл ма, ақын енді бір жерде:

Қос мүйіздей тарамдалған өзенді
Сиырдария деп атаған қосоқтар, —

дейді.

Бұлай деп батыл жазу үшін, солай ұғыну үшін, адам алдымен сол өзеннің бүгінін ғана емес, өткенін де яки бірнеше ғасырлық тарихын да жақсы білуге тиіс. Арнасынан әлденеше ауытқыған асау дарияның бір кездерде автор айтқандай дәл солай аталуы әбден мүмкін. Бір сөз бойынан бір әріптің, араға жылдар, ғасырлар салып тіптен жоғалып кетуі біздер үшін жат құбылыс

емес. Кигіздің киіз, құмғанның құман болып шыға келуі біздер үшін баяғыдан таныс құбылыс. Әдетте, өмір шындығынан гөрі көркем шындық әсерлірек көрінеді. Бірінші шындыққа сеніңкіремей, екінші шындыққа бірден иланып қаласың. Байқайсыз ба, мәселе тағы да бір әріптің, бір ғана әріптің төңірегінде. Сол бір ғана әріптің арқасында Сырдарияңыз Сиырдария боп шыға келді. Неге солай аталғанын сол екі тармақтың өзінен таба-сың: «Қос мүйіздей тарамдалған өзенді, Сиырдария деп атаған қосоқтар».

Тарихсыз халық — тамырсыз қаңбақ. Қаңбақ-халықтың бүгінгі болуы мүмкін, бірақ болашағы жоқ. Соны түсінген ел яки Ел болам деген ел ең алғашқы ұлы қадамын өз тарихын зерттеуден, өзге тарихтарға үңілудан бастамақ. Қай халықтың болмасын сабақ алатын бірден-бір университеті — адамзат тарихы. Өз елі, өз жұртының өткен-кеткенінен бейхабар адам — бейғам адам. Мәңгірт болудың бірінші шарты — шежіреге мән бермеу, тарихынды танымау. Осылай ойлап, осылай ұққан Олжас «Аз и Я» және бұдан екі мың жеті жүз жыл бұрын өткен көне хикаяға яки «Қыш кітабына» кіріспей тұрып, ата-бабаларымыздың әргі-бергі дүрбелең тарихынан алып, «Шыңғыстауға жатыр таяу сазарып», «Жыр толғағы», «О, сәйгүлік!», «Батыр Мәмбеттің өлер алдындағы сөзі», «Ант», «Куман жыры», «Ақсақ құлан», «О, ақсақ Темір!», «Домбырасын қасып шертіп ақырын», «Жүректі қалай жұбатам?», «Құм көшкіні», «Хабаршылар», «Махамбетке», «Махамбеттің өлер алдындағы ойы», «Көне заман турасында күпті ойлар», «Ақын Сметтің ақырғы сөзі» тәрізді толып жатқан шежіре жырлар жазады. Тек өз тарихымызбен ғана шектеліп қоймайды. Іргелес қонған орыс халқының өткеніне үңіліп, «Россия», «Асқан ару Глебовнаның жоқтауы», «Күзгі Москва», «Даңқты түкпір», «Пушкин алаңы», «Шағын ғана ертегі», «Декабристер», «Сәуір», «Кий — қайықшы» сияқты тағы бір топтама жазып, «Аз и Яға» жақындап қояды. Кезінде әртүрлі дау туғызғанына қарамай, бұл кітап, менің түсінігімде, екі елдің арасын ажырататын еңбек емес, жымдастыра түсетін еңбек.

Қырық жылға созылған Олжас творчествосында ерекше назар аударатын, ал егер назар аударма қалсақ, міндетті түрде біраз таң қалатын сәттер бар. Мысалы, ақынның «Арғымақтарын» алайық. Небары екі мың жарым ғана тиражбен жарық көрген бұл жинақ — Олжастың тұла бойы тұңғышы. Тұңғыш екеніне

қарамай, бұл жинақтан да бірнеше жақсы жыр таба аласыз. Олжасты бірден көре қою қиын. Дәлірек айтсақ, Олжас бар. Бірақ айқын емес. Көмескі. Күңгір. Әйтсе де осы кітаптың аты кәдімгідей көрегендікпен «Арғымақтар» деп дұрыс қойылған екен. Өлең секілді өнер сапарына Олжас жабы мінбей, сөйгүлік мініп шығыпты. Осынау, негізінен, символдық қана міндет атқарған алғашқы жинақтан, араға бір жыл салмай жатып, 1962 жылы «Нұрлы түндер» жарық көрді. Меніңше, шын Олжас, нағыз Олжас осы кітаптан басталады. Мән бермей кетуге болмайтын тағы бір жәйт: бұл екінші жинағына автор алғашқы жинағынан жалғыз-ақ өлең «Арғымақтарын» енгізіпті. Өз басым оны тегіннен тегін деп айта алмаймын... Қысқасы, «Нұрлы түндерде» сол кездегі жас ақын бірден ғасырлар қабатына бойлап, тіптен әрілеп кеткен көне тамырға — халық тарихына қол созады. Ата-бабалар аруағына барлау жасап, одан бүгінгі өз Азиясына қайтып оралады. Содан Америкаға саяхат жасайды.

Ескерте кететін екінші бір жәйт: ақын «Арғымақтар» мен «Нұрлы түндер» арасында «Адамға табын, Жер, енді!» поэма-сын жазып, оны да жариялап үлгерген-ді. Бұл Олжас үшін ғана емес, бүкіл әлемдік поэзия үшін мүлдем жаңа тақырып болатын. Ол тақырыптың пионері де — біздің әріптесіміз.

Жоқ Шығыс,
Жоқ Батыс та,
Жыр-Отаным!
Бар кешің,
Бар әдемі бұла таңын.
Жоқ Шығыс,
Жоқ Батыс та,
Кәдуілігі
Егіздей екі ұлы бар ұлы атаның, —

деген интернационалистік концепцияны ақын осы жолы батыл ұсынған болатын. Оған шейін әйгілі Редьярд Киплингтің:

О, Запад есть Запад,
Восток есть Восток, и с мест они не сойдут
Пока не предстанет
Небо с Землей на Страшный господний суд.
Но нет Востока, и Запада нет, что — племя, Родина, род,
Если сильный с сильным лицом к лицу у края земли встает? —

деп келетін атақты шумағы әдеби әлемде аксиома сияқты көрінетін. Ең бірінші рет оған қазақ ақыны қарсы дау айтты. Және жай айтқан жоқ, көкейге қонымды қылып, орынды айтты. Елдер елең ете қалды. Олжас мұнымен де тоқтап қалған жоқ, кейін «Шапағатты шақ» кітабында бұл мәселеге тағы бір қайта оралып, «Айналайын» атты өлеңінде былай деп түйіндеді:

Бабаларым шабысып һәм атысып,
Болған әбден қателесіп,
Шатысып.
Батыс болса —
Шығысыңның шығысы,
Ал Азия —
Батысыңның батысы.

Мен қайғырам,
Зәбір көріп қай халық,
Қасіретке батар болса қайғы алып.
О, Қара Жер, бар дертінді қабылдап,
Жүрейін мен үйіріліп,
Айналып!

Басқа тілде баламасы жоқ «айналайын!» сөзінің тура мағынасын да, ауыспалы мағынасын да осы тұста Олжас әбден толық пайдаланған. Пайдаланып қана қоймай, әдеби тірлікте барынша іске асырған. Қара жерді әлденеше айнала жүріп, халықаралық тақырыпта қаншама өлең жазды! «Уа, Алабама!», «Колумбия перзенттері шырайлы», «Нью-Йорк нәсері», «Ниагара түні», «ООН ордасындағы негр», «Отельдің әйнегінен қарағанда», «Индея», «Лувр», «Луврда мен соқыр көрдім серіксіз», «Құдіретті Монмартрдың», «Көне грек ойын-тойлы», «Грекиямен қоштасу», «Қара мен қызыл», «Кашмир қышлағынан келген ақын ару», «Сүмбіле айындағы Библос», «Баалбек — күн храмы», «Кения жазушысы Джеймс Нгугидің еркін өлең туралы толғауы» тәрізді толып жатқан өлеңдер — жай ғана қонаққәде болмаса керек. Жүрек талабынан туған жемісті жырлар... Ақын өлеңдерін тақырыпқа даралап, жеке-жеке безбендеп, олардың ара салмағына айырықша назар аударар болсақ, Олжастың әлем жөнінде жазған поэтикалық туындылары оның өз Қазақстаны туралы жазылған дүниелерінен басымырақ түспесе, кем түспейді. Бұл ақынның алыс елдерді өз елінен жақынырақ қойғанынан немесе

өздеріңізге қарағанда өзгелерді жақсырақ білгеннен, не жақсырақ көргеннен емес, әрине. Жоқ, мәселе мүддем басқаша. Ол — өзін өзгелер арқылы тану. «Азиямен салыстырып әр сәтін Еуропа өмір сүріп келмей ме?» дегеніндей, ақын өзінің Андрей Вознесенскийге арнаған бір өлеңінде:

Танып-біліп өзімізді өзгеден,
Көшеміз біз өзімізді бетке алып, —

деп түйіндейді. Басқа бауырлас халықтар сияқты біздер, қазақтар да, бәрін көріп, бәрін үйренгіміз келеді. Үйрене тұра өзімізді өзіміз жоғалтып алмағанымызды қалаймыз. Олжастың да ақындық һәм азаматтық мақсат-мүддесінің өзі осы болса керек. Бүкіл жұмыр жерге ортақ перзент бола жүре белгілі бір ұлттың ұлы болу, орысша жазып, қазақ ақыны болу, басқаларды білмеймін, Олжастың өз басына жарасып-ақ тұр. Неге екені белгісіз, ол маған үнемі жаңғақ ағашын еске салады. Жаңғақ қай жерде де жаңғақ. Бар мәселе — оның тамыры мен жапырағында...

Олжас — ақындығымен қоса қоғам өміріне де белсене араласып, қайраткерлік дәрежеге көтеріле білген азамат. Ол «Невада — Семей» халықаралық қозғалысына басшылық жасап, жерімізді улап, тіршілік атаулыға кесел келтірген ядролық сынақты тоқтатуға мұрындық болды. Көп жылдар бойы Италия, Греция мемлекеттерінде Қазақстанның Төтенше және Өкілетті Елшісі міндетін атқарып, жас тәуелсіз еліміздің шетелдермен қарым-қатынасын нығайту ісіне атсалысты. Бүгінде ол ЮНЕСКО-ның Қазақстан Республикасындағы тұрақты өкілі.

Қадыр Мырза Әли.

Әлеңдер

- *«Арғымақтар» кітабынан*
- *«Нұрлы түндер» кітабынан*
- *«Қылықты түн» кітабынан*
- *«Шапағатты шақ» кітабынан*
- *«Мешін жылы» кітабынан*
- *«Қыш кітап» кітабынан*
- *«Қалаулы қайырма» кітабынан*
- *«Көңіл көкжиегі» кітабынан*
- *«Жалынның шалқуы» кітабынан*
- *Әр кітаптан*

АРҒЫМАҚ

Дала қандай!
Даладағы ат қандай!
Нөсер шөпке белшесінен батқандай.
Құйғытсам бір,
Дала,
Қала
Болады-ау
Көз алдымда аунап бара жатқандай.

От тигендей
Асау қанға,
Етіңе,
Арғымағым,
Шығып желдің өтіне,
Шабуылдап,
Құрыш-болат тұяқпен
Пергілеші
Жалтақ жолдың бетіне!

7 ақпан, жексенбі, 1971.